

Matei CAZACU, *À l'origine des rapports entre la Valachie et le « monastère impérial serbe » de Hilandar au Mont Athos/ Concerning the relationship between Wallachia and the „Serbian imperial monastery” of Hilandar (Mount Athos). The Beginnings, p. 9-27*

Grație descoperirilor istoricilor sârbi știm astăzi că începutul relațiilor Țării Românești cu mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos nu datează de la 1492, așa cum s-a crezut, ci de la 1481, mai precis din vremea domniei lui Basarab IV cel Tânăr zis și Țepeluș. Pornind de la studiile anterioare ale lui Bosko Bojovic, Petre Ș. Năsturel și Radu G. Păun, am încercat în articolul nostru să ne concentrăm asupra celor două vizite pe care domnul muntean le-a făcut la Constantinopol în 1477-8 și 1481-2 în scopul de a obține acordul sultanului Mehmet II pentru încheierea păcii cu Ungaria unde domnea Matias Corvin. După părerea noastră, în timpul șederii sale Basarab Țepeluș a întâlnit pe sultana Mara Brankovici, văduva lui Murad al II-lea, care i-a prezentat o tânără fată pe nume Maria cu care voievodul s-a căsătorit aducând-o în țară „de la Turci...cu cinste”. Maria și sora ei Voica, măritată mai târziu cu voievodul Mihnea cel Rău, erau înrudite cu marii familii nobiliare ca Zapolya, Hunyadi-Corvin, dar foarte probabil și cu Brankovici și Jakšici de origine sârbă. Așa se explică, după părerea noastră, manifestările de respect și de interes pentru soarta ei când a fost răpită împreună cu visteria domnească de Basarab III Laiotă cel Bătrân în 1479 și plasată sub protecția voievodului Transilvaniei Ștefan Bathory. Și tot astfel explicăm și transmisia de către sultana Mara a patronatului asupra Hilandarului lui Basarab Țepeluș, iar mai apoi lui Vlad Călugărul, dușmanul și urmașul la tron al acestuia, dar și al doilea soț al Mariei cu care va avea un fiu, pe Vlad cel Tânăr (Vlăduț), domn între 1510 și 1512. După moartea violentă a fiilor ei – primul, Danciu (mort 1510) din căsătoria cu Țepeluș, și al doilea Vlăduț – Doamna Maria a construit o biserică în București și apoi s-a călugărit. Mai trăia la 1520 și nu știm dacă a trăit și moartea nepotului ei de fiu, voievodul Vlad Înecatul (1530-1532).

*

Due to Serbian scholars, we now know that the beginnings of the Wallachian relations with the Athonite monastery of Hilandar do not date from 1492, as long thought, but from 1481, more precisely from the reign of Basarab IV the Young, also called the Little Impaler. Drawing on the previous researches of Bosko Bojovic, Petre Ș. Năsturel and Radu G. Păun, the author of this study focuses on the two visits made by the Wallachian prince to Constantinople in 1477-1478 and 1481-1482. Their aim was a political one: Basarab wanted Sultan Mehmed II's permission to conclude peace with the Hungarian king, Matthias Corvinus. It is our belief that during his stay in Constantinople Basarab has met Sultana Mara Branković, Murad II's widow. Most likely, Mara introduced to Basarab a young girl, Maria, who was to become his wife and to be brought in Wallachia “from the Turks ... with reverence”. Maria and her sister, Voica, who later married another Wallachia lord, Mihnea the Bad, were related to some great

noble families, as the Zápolya, the Hunyadi-Corvinus, and, most likely, the Serbian Branković and Jakšić. These family connections explains, in our opinion, why Maria was treated with so much respect and attention in 1479, when she was captured along with the Wallachian treasury by Basarab III the Old and placed under the protection of the Transylvanian voievod, Stephan Báthory. Finally, this also explains why Sultana Mara transferred the patronage over the Hilandar monastery to Basarab the Little Impaler and, later on, to his foe and successor, Vlad the Monk. Vlad was Maria's second husband and their son, Vlad the Young was to reign over from 1510 to 1512. After the violent death of her sons – the first one, Danciu, Basarab's son, died in 1510, while the second, Vlad the Young, was killed in 1512 – Maria founded a church in Bucharest and then she took the monastic vows. She was still alive in 1520, but we do not know if she survived to see the death of her grandson, Vlad the Drowned (1530-1532).

***

Ciprian FIREA, *Memorie, loc și ritual în biserici și capele din Transilvania medievală. Câteva cazuri semnificative/ Mémoire, lieu et rituel dans les églises et les chapelles de Transylvanie du Moyen Age. Quelques cas significatifs/ Places of the remembrance, art and ritual: several revealing cases in medieval Transylvanian churches and chapels*, p. 29-58

Studiul de față analizează sursele documentare cu privire la ctitoriile religioase ale familiei de Hunedoara/Hunyadi, concentrându-se cu precădere asupra celor ungurești (relativ mai consistente), dar amintind și câteva din alte spații. Articolul aduce noi argumente în favoarea interpretării ctitoriilor religioase (altare, capele, biserici) nu doar din perspectiva unor „obiecte de artă” (până în clipa de față interpretarea dominantă în istoriografia românească, mai cu seamă în ceea ce privește arta transilvăneană), ci și ca locuri de ritual și de cultivare a memoriei. Cu alte cuvinte, teza studiului este că aceste ctitorii ar trebui „reconstruite” ca locuri de comemorare (*memoria*) a fondatorilor și a donatorilor (care se bucurau de beneficii spirituale), ca spații destinate unor ritualuri liturgice specifice și ca *loca* având propriile lor podoabe (constând din ziduri, piese de altar, statui, blazoane, pietre de mormânt, efigii sau portrete ale donatorilor, etc.) Aceste decorațiuni, după cum o arată studiul de față, conțineau adesea aluzii străvezii la patronajul și la hramul unei anume biserici, capele sau altar. Folosind deopotrivă surse documentare și vizuale, acest articol pune sub semnul întrebării tezele tradiționale privind rolul câtorva dintre aceste ctitorii, încercând totodată să reconstruiască cadrul lor inițial, daniile care le-au fost făcute și funcția lor memorială. O altă teză argumentată în acest studiu este că ctitoriile multiple au contribuit la răspândirea memoriei fondatorului și au mărit faima sa de la o scară locală la una regională, dând unei comemorări liturgice o semnificație istorică.

*

This study, analysing the (relatively more generous) documentary sources related to the religious foundations of the Hunedoara /Hunyadi family in Transylvania, but also a few other cases, aims to support the idea that medieval religious foundations (altars, chapels, churches) have to be considered not only as artistically designed „objects” (the dominant reading in the history of Romanian and especially Transylvanian art so far) but also as places of the ritual and of the remembrance. In other words, it will be argued that these institutions should be „reconstructed” as places for the commemoration (*memoria*) of the founders and successive donors (who enjoyed the spiritual benefits), as places with a specific liturgy, and *loca* with their own decoration (consisting in murals, altarpieces, statues, coats of arms, tombstones, effigies or portraits of donors, etc). The decoration, as it will be emphasized here, often made transparent references to the patronage and liturgy of that specific church, chapel, or altar. The study, using both documentary and visual sources, questions traditional assumptions concerning the dedication of several such foundation, and it attempts to reconstruct their original setting, endowment and memorial content. It also asserts that multiple foundations contributed to spread the memory of the founder, and to „upgrade” his/ her fame from a local to a regional scale, and from a liturgical commemoration to a historical significance.

***

Gheorghe LAZĂR, *Daniile domnilor Țării Românești în favoarea mănăstirii de la Dousikon (Tesalia). Întregiri documentare/ Les donations des princes de la Valachie en bénéfice du monastère de Dousikon (Thessalie). Compléments documentaires/ The donations given by the Wallachian princes to the monastery of Dousikon (Thessaly). Some new documents, p. 59-100*

Ajutoarele oferite de-a lungul timpului de către domnii Țării Românești diferitelor așezăminte din spațiul Ortodoxiei, constituie o direcție de cercetare promițătoare pentru toți cei interesați de complexul fenomen al supraviețuirii post-bizantinismului. În acest context, prin prezentul studiu autorul își propune să clarifice problematica legăturilor și ajutoarelor oferite de către domnii Țării Românești de-a lungul timpului în favoarea mănăstirii de la Dousikon (Tesalia), unde se păstrează moaștele Sfântului Visarion, recunoscute pentru rolul lor taumaturgic în combaterea epidemiilor de ciumă. Din datele oferite de sursele documentare, reiese că primele contacte au fost cel mai probabil stabilite în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, ele cunoscând o anumită intensitate până la mijlocul secolului următor; este perioada în care așezământului de la Dousikon îi sunt închinat ca metoace mai multe mănăstiri din Țara Românească – mănăstirile Banu, Nucet și Ciolanu –, dar și anumite sume de bani. După o perioadă de aproximativ o jumătate de secol, în care informațiile sunt destul de lacunare, începând cu primele decenii ale secolului al XVIII-lea – în contextul confruntărilor militare dintre marile puteri vecine desfășurate pe teritoriul muntean și a numeroaselor episoade de epidemie de ciumă ce le-au acompaniat –, legăturile

Dousikon-ului cu Țara Românească vor deveni tot mai intense. O dovadă evidentă a acestei noi realități o constituie cele 18 hrisoave de danie – la care trebuie adăugate și cele două reconfirmări –, emise de către domnii fanarioți în favoarea amintitului lăcaș monastic, dintre care numai șase au fost cunoscute și introduse în circuitul științific până în prezent. Fără îndoială, cele 12 hrisoave domnești, al căror text este publicat integral de autor în anexa studiului, constituie în primul rând o dovadă a generozității domnilor munteni față de așezămintele Ortodoxiei, aflate în afara hotarelor Țării Românești. De asemenea, ele au rolul să întregască informațiile oferite de cele șase acte de milostenie deja intrate în circuitul științific, dar totodată să ofere o perspectivă – nebănuită până în acest moment – asupra intensității legăturilor dintre principatul nord-dunărean și mănăstirea de la Dousikon.

*

L'aide offerte au fil du temps par les princes de la Valachie aux différents convents de l'Orthodoxie, constitue une direction de recherche prometteuse pour tous ceux qui s'intéressent au phénomène complexe de l'héritage culturel byzantin. Située dans un tel environnement historique, cette étude porte sur la dynamique des rapports entre les princes valaques et le monastère de Dousikon (Thessalie), particulièrement connu pour les reliques de Saint Visarion dont le pouvoir thaumaturgique contre la peste fut fréquemment évoqué par les sources historiques. Initiés vraisemblablement aux cours de la dernière décennie du XVIe siècle, ces rapports d'aide et soutien connaissant une certaine intensité jusqu'au milieu du siècle suivant. Il s'agit d'une période dont les princes valaques accordent de généreux dons en argent au couvent de Dousikon, tout en lui dédiant comme *metochion* plusieurs monastères de la Valachie, comme Banu, Nucet et Ciolanu.

Même si jusqu'à la fin du XVIIe siècle les sources historiques sont plutôt lacunaires en ce qui concerne les rapports entre les princes valaques et le monastère de Dousikon, il en va différent pour les premières décennies du siècle suivant. Les affrontements militaires entre les grandes puissances limitrophes sur le territoire de la Valachie et les nombreux épisodes de peste qui ont frappé la région les ont paradoxalement stimulés. Pas moins de dix-huit chrysobulles princières et deux reconfirmations émises par les princes phanariotes en faveur du dit lieu monastique témoignent sans équivoque de la dynamique intense de ces rapports. De ces dix-huit chrysobulles, six seulement ont été connus et introduits dans le circuit scientifique à ce jour. Les douze autres sont publiés intégralement par l'auteur dans l'annexe de l'étude. Tous ces douze documents constituent d'abord et avant tout la preuve de la générosité des princiers valaques envers les lieux saints de l'Orthodoxie, situées en dehors des frontières des pays roumaines. Grâce à leur contenu, ces chrysobulles sont tout d'abord destinés à compléter les informations fournies par les six actes de donations déjà entrés dans le circuit scientifique. Deuxième point, mais pas le moindre, ces documents sont

susceptibles d'ouvrir des perspectives inédites sur l'intensité des liens entre la principauté du nord du Danube et le monastère de Dousikon.

***

Petronel ZAHARIUC, *Pomelnicul mănăstirii Pângărați/ L'obituaire du monastère Pângărați/ The diptych of the monastery of Pângărați*, p. 101-144

În istoriografia privitoare la mănăstirea Pângărați, ctitoria lui Alexandru Lăpușeanu, s-a insistat asupra începuturilor ei, în vreme ce despre evoluția ei istorică s-a scris destul de puțin, și, în chip destul de surprinzător, nu a fost folosit pomelnicul ei, întocmit în 1793 de „Hagi Gherasim, ieromonah Putneanu, fost egumen al Agapiei”. Pe lângă pomelnic, se mai păstrează și alte multe documente, răspândite prin diferite colecții și fonduri de arhivă, care pot ajuta la o mai bună cunoaștere a istoriei acestui așezământ monahal de pe valea Bistriței (ținutul Neamț). În acest articol, cercetez și editez pomelnicul mănăstirii, lucrare „istorică” realizată la 1793, în care a fost tradus și rearanjat pomelnicul vechi, în limba slavă, scris către sfârșitul vieții ctitorului, peste care s-au însemnat donații mai noi și cu care se poate scrie istoria așezământului mănăstiresc, din vremea lui Alexandru Lăpușeanu, până la mijlocul secolului al XIX-lea (ultima însemnare este din 1859). Totodată, din comparația cuvântului introductiv al pomelnicului Pângăraților, scris în limba slavă și tradus de ieromonahul Gherasim Putneanu sau de altcineva, cu introducerea pomelnicului mănăstirii Bistrița, cel mai celebru izvor istoric de acest fel din Moldova, reiese un nou argument, aproape decisiv, potrivit căruia manuscrisul slav al acestui din urmă pomelnic datează din vremea domniei lui Alexandru Lăpușeanu. Pe lângă aceasta, la literatura românească în limba slavă din Moldova secolului al XVI-lea se mai adaugă, acum, câteva pagini.

*

The scholarship on the monastery of Pângărați, the mid-16th century foundation of Alexandru Lăpușeanu, focused so far on its beginnings, while largely neglecting its subsequent evolution. Most surprisingly, the extant diptych of the monastery written by “Hagi Gherasim, hieromonk Putneanu, former abbot of Agapia” was never used. One might also add to the sources referring to the monastery of Pângărați many other documents scattered throughout different collections and archival fonds. All these sources will give us new insights into the history of this monastic foundation situated in the Bistrița valley (Neamț County). In this article, I will edit and analyse the diptych of the monastery, a “historical” writing dating from 1793. This diptych translated and adjusted an older, Slavonic, one, most probably written during the last years of Alexandru Lăpușeanu’s life. Based on this diptych, to which newer donations were added, one can recover the history of the monastery from mid-16th century to the mid-19th one (the last note dates from 1859). Most importantly, a close reading of the diptych preamble, translated by Gherasim Putneanu (or by someone else), reveals that the original

Slavonic text was dating indeed from the times of Alexandru Lăpușneanu. The conclusive evidence is to be found in a comparison with the most famous Moldavian diptych preamble, that of Bistrița. Thus, several new pages can be added to the corpus of 16th century Slavonic Moldavian literature.

***

Liviu CÎMPEANU, *Vlad Dracul, diplomația ungaro-otomană și răscumpărarea de robi creștini în contextul cruciadei de la Varna (1444)/ Vlad le Diable, la diplomatie hongroise-ottomane et la rançon d'esclaves chrétiens dans le contexte de la croisade de Varna (1444)/ Vlad the Devil, the Hungarian-Ottoman diplomacy and the ransom of Christian slaves in the context of the Varna Crusade (1444)*, p. 145-161

Pe 5 martie 1445, papa Eugeniu al IV-lea îi trimitea o scrisoare „nobilului Dracul”, domnul Țării Românești, cerându-i să-l răscumpere din mâinile vecinilor săi otomani pe cardinalul Giuliano Cesarini, dispărut după cruciada de la Varna. Scrisoarea papală arată limpede că scaunul papal și întreaga Creștinătate erau conștiente de statutul special de care se bucura Vlad Dracul în ochii sultanului Murad, statut care-i permitea să negocieze răscumpărarea sclavilor creștini cu pașalele otomane de la Dunăre și chiar cu divanul imperial. Încă din 1437 voievodul muntean depusese jurământ de credință Înaltei Porți și devenise vasal al sultanului. Astfel, Vlad reușise să negocieze eliberarea unor sași transilvăneni capturați în urma unor raiduri otomane în 1438, așa cum făcuse și fostul domn al Țării Românești, Alexandru Aldea, în 1436. Se poate ca Vlad Dracul să fi mijlocit și eliberarea propriilor săi supuși, capturați în urma unor ciocniri cu vecinii *gâzis*, în anul de început al domniei sale sau în toamna aceluiași an, călcând din nou pe urmele predecesorului său, care făcuse același lucru în 1432. Vlad Dracul s-a bucurat de încrederea sultanului Murad, care l-a repus pe tronul Țării Românești după o scurtă perioadă de prizonierat, între 1442-1444. Pe parcursul negocierilor „secrete” de pace cu Regatul Sfântului Ștefan, sultanul a insistat să fie recunoscută cea de-a doua domnie a lui Vlad din Țara Românească, ceea ce Iancu de Hunedoara și despotul George Branković, principalii artizani ai negocierilor de pace, au făcut la jumătatea lunii august a anului 1444. Silit să se alătore cruciadei de la Varna, Vlad Dracul și-a ținut deoparte oștile de orice acțiune fermă împotriva otomanilor. Astfel, el a reușit să-și păstreze statutul special în fața Înaltei Porți, ajungând să fie cunoscut în întreaga Creștinătate ca mijlocitor între Europa creștină și Imperiul Otoman. Faima abilității sale de a negocia răscumpărarea sclavilor creștini din Imperiul Otoman a crescut probabil după intervenția sa din 1438 în favoarea sașilor transilvăneni. Astfel, după dispariția regelui Wladislas și a cardinalului Giuliano Cesarini în bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444), papa Eugeniu s-a îndreptat spre Vlad pentru a obține, cu orice preț, răscumpărarea cardinalului dispărut.

*

On March 5, 1445 Pope Eugene IV wrote a letter to „noble Dracul”, lord of Wallachia, demanding him to ransom from the neighbouring Ottomans Cardinal Giuliano Cesarini, who was missing after the Varna Crusade. The papal letter clearly shows that the Holy See and the Christendom were aware of Vlad Dracul special status towards Sultan Murad, which permitted him to negotiate the ransoming of Christian slaves with the Ottoman pashas at the Danube and in the Imperial Divan. The Wallachian voivode pledged allegiance to the Sublime Porte already in 1437, becoming a vassal of the sultan. Thus, he managed to negotiate the liberation of some Transylvanian Saxons captured by Ottoman raiders in 1438, likewise Alexandru Aldea, the former voivode of Wallachia, in 1436. Vlad Dracul might even have liberated his own subjects, captured during some skirmishes with the neighbouring *gâzis*, at the beginning of his reign, in the fall of the same year, like his predecessor did, in 1432. Vlad Dracul enjoyed sultan Murad’s trust, who reassigned him as voivode of Wallachia, after a short imprisonment between 1442-1444. During the „secret” peace negotiations with the Realm of St. Stephan, the sultan insisted on the recognition of Vlad’s second reign in Wallachia, which John Hunyadi and Despot George Branković the main artisans of the peace negotiations did, on mid-August 1444. Compelled to join the Varna Crusade, Vlad Dracul kept his troops away from any firm actions against the Ottomans. Thus, he preserved his special status towards the Sublime Porte, being known in the whole Christendom as a mediator between Christian Europe and the Ottoman Empire. The fame of his ability to negotiate the ransoming of Christian slaves from the Ottoman Empire might have been enhanced by his 1438 intervention in favour of the Transylvanian Saxons. Thus, after the disappearance of King Wladislas and Cardinal Giuliano Cesarini during the Battle of Varna (November 10, 1444), Pope Eugene turned to Vlad Dracul for the ransoming of the missed cardinal, at any cost.

***

Marian COMAN, „*Oamenii voștri – oamenii noștri*”. *O rețea socială munteano-transilvăneană la mijlocul secolului al XVI-lea/ „Vos hommes – Nos hommes”. Un réseau social à la frontière de Valachie et de Transylvanie au milieu du XVIe siècle/ “Your Men – Our Men”. A Transylvanian-Wallachian Social Network around Mid-16th Century*, p. 163-179

Studiul de față analizează o scrisoare trimisă de un boier muntean, Mogoș, comunităților transilvănene din Sad și Cisnădie/Heltau, în jurul anului 1530. Scrisoarea avea drept scop transmiterea unui mesaj către sașii din Sibiu/Hermannstadt, ale căror pământuri tocmai fuseseră jefuite de aceleași boier muntean. Pentru a înlătura neîncrederea justificată a sașilor, Mogoș a adoptat o complexă strategie retorică, subliniind solidaritatea celor două comunități, întemeiată pe împărtășirea aceleași credințe creștine și pe istoria comună, dar mai

cu seamă pe o rețea socială de vecinătate. Mogoș sublinia dependența muntenilor de pașalele otomane de la Dunăre și arunca asupra turcilor vina de a fi poruncit și de a fi coordonat raidul. Mesagerii erau la fel de importanți ca mesajul, iar Mogoș a ales drept soli doi munteni din regiunea vâlceană aflată între Țara Românească și Transilvania. Cei doi trimiși, Micul din Râmești și Toma din Măldărești mijlociseră deja o înțelegere între Mogoș și comunitățile din Sad și Cisnădie. De fapt, datorită intervenției celor doi vâlceni cele două sate de peste munți reușiseră să scape fără a fi jefuite de raidul lui Mogoș. Cei doi trimiși trebuiau să ducă mesajul boierului muntean comunității române din Sad, care la rândul ei avea să-l trimită sașilor din Cisnădie și de acolo, dacă totul avea să meargă bine, urma să plece mai departe, spre Sibiu. Studiul dezvăluie existența a două rețele sociale trans-frontaliere care, spre mijlocul veacului al XVI-lea, se intersectau în regiunea vâlceană. Cea dintâi rețea îi lega pe muntenii moșneni din Vâlcea de comunitățile românești și săsești din regiunea Sibiului; cea de-a doua îi apropia pe boierii vâlceni din regiunile de șes de pașalele otomane de la Dunăre. Scrisoarea lui Mogoș surprinde un moment de contact al acestor două rețele sociale.

*

The article focuses on a letter sent by a Wallachian noble, Mogoș, to the Transylvanian communities of Sad and Cisnădie/Heltau, around 1530. The letter was meant to pass on a message to the Saxons from Sibiu/Hermannstadt, whose lands had just been raided by the same Wallachian boyar. In order to defuse the Saxons' unavoidable distrust, Mogoș adopted a complex rhetorical strategy, emphasising the in-group political solidarity, based on the common Christian faith and on a shared historical past, and endorsed by a social neighbourhood network. Mogoș stressed the Wallachians' dependence on the Ottoman Danube pashas and blamed the Ottomans for commanding and supervising the raid. The messengers were as important as the message, as Mogoș chose as emissaries two highlanders from the mountains in-between Wallachia and Transylvania. The two envoys, Micul of Râmești and Toma of Măldărești already mediated a deal between Mogoș and the communities from Sad and Cisnădie. It was actually through their intervention that the two villages were left unrobed by Mogoș's raid. The two men were supposed to deliver the message to the Romanian community of Sad, which was to pass it on to the Saxons of Cisnădie and from there, if everything went well, further on to Sibiu. The study reveals the two trans-frontier social networks that crossed paths in the Wallachian region of Vâlcea, towards mid-16th century. The first one connected the Vâlcea highlanders with the Transylvanian Romanian and Saxon communities from the Sibiu region; the second one connected the Vâlcea lowlander noblemen with the Ottoman Danube pashas. Mogoș's letter captures a moment when these two networks made contact.

***

Maria Magdalena SZÉKELY, *Contestări ale puterii și forme ale violenței în țările române (secolele al XVI-lea și al XVII-lea/ Contestations du pouvoir et formes de la violence dans les pays roumains (XVIe-XVIIe siècles)/ Political contention and forms of violence in the Romanian Principalities (16th-17th centuries)*, p. 181-202

Țărilor române din veacurile XVI-XVII le lipsesc tratatele de teorie politică sau compendiile cu comentarii pe marginea lucrărilor de filozofie clasică, cu referințe la practicile cârmuirii. Din aceste motive, percepția contestării politice și a manifestărilor ei poate fi reconstituită doar din cele câteva aluzii neobișnuite și comentarii risipite în izvoarele scrise ale vremii.

În țările române depunerea domnilor prin violență nu era o practică obișnuită, ci o soluție extremă de rezolvarea a unui blocaj politic. Recursul la această formă de violență poate fi explicat prin lipsa unor reguli de succesiune la tron sistematizate, clare și imuabile. În același timp, numărul redus al uciderilor de domni trebuie legat de concepția asupra dimensiunii mistice a corpului monarhului, sacru, nemuritor și intangibil. Încercând o tipologie socială a contestatarilor, se observă că inițiatorii și conducătorii acțiunilor de protest au fost întotdeauna boierii. Pe de o parte, boierii erau cei care luau parte la guvernarea țării, așadar cunoșteau direct starea lucrurilor și-și dădeau seama când era momentul să intervină. Or, revoltele lor s-au produs întotdeauna în situații de derapaj politic și de aceea constituie un reper sigur pentru identificarea crizelor majore. Pe de altă parte, trimiterea de emisari, deplasările în țară sau dincolo de hotare, adunarea de oaste și asigurarea celor necesare pentru întreținerea acesteia implicau cheltuieli pe care doar posesorii unor averi importante și le puteau îngădui. Grupurile de presiune nu se constituiau la întâmplare, ci, cel mai adesea, în virtutea unor solidarități date de înrudirile de sânge, prin alianță sau rituale. Un asemenea grup avea nevoie de un conducător – o persoană de la care să pornească inițiativa și care apoi să coaguleze cercul de nemulțumiți. Antrenarea într-o mișcare de protest presupunea un risc major, pe care conspiratorii îl cunoșteau și pe care și-l asumau. Drept care, legăturile conducătorului cu tovarășii săi trebuiau să se întemeieze pe discreție, pe încredere și pe fidelitate reciprocă (consfințită, eventual, printr-un jurământ).

Unele manifestări ale violenței erau socotite legitime și, ca atare, erau acceptate de societate; în egală măsură, însă, excesul, violența nelegitimă, era denunțat și condamnat. Violența asupra domnului, indiferent de resorturile acesteia, era inacceptabilă și trebuia justificată în ochii contemporanilor și ai posterității printr-un discurs care-l înfățișa pe domnul ucis ca îndepărtându-se de modelul suveranului ideal și nerespectându-și îndatoririle pe care le avea față de supușii săi. Omorârea unui domn era singura modalitate de înlăturare a unui cârmuitor nedrept și tiranic, a principiilor, normelor și valorilor promovate de acesta. Deși sursele nu o afirmă explicit, este de crezut că actele de contestare nu au fost simple puneri în aplicare a unor practici ale nesupunerii, ci forme de manifestare a unor nemulțumiri reale și profunde, cu resorturi dintre cele mai

serioase și cu temeinice justificări ideologice.

*

In the 16th and 17th centuries, the Romanian Principalities lacked treatises of political theory or compendia of comments on works of classical philosophy with references to practices of political governance. For this reason, people's perceptions of political contention and its outcomes can only be reconstructed starting from the odd allusion and comment scattered in the period's written sources.

In the Romanian Principalities the deposition of princes through violence was not routine practice, but the extreme solution to a political deadlock. Recourse to this form of violence can be explained by the lack of a clear, immutable system of succession. At the same time, the small number of princely assassinations must be connected to a conception of the monarch's body as having a mystical dimension, as being sacred, immortal and intangible. If we attempt to construct a typology of the protesters, the first thing we notice is that the initiators and leaders of the protest movements were always members of the noble class (*boyars*). On the one hand, as members of the country's political apparatus, the boyars had all the inside information and could identify correctly the right moment for an intervention. Their uprisings invariably took place in politically unstable moments and as such they are reliable indicators of major crises. On the other hand, as wealthy property-owners, only the boyars had the resources needed for sending envoys, for travelling inside and outside the country's borders, and for assembling and maintaining armies. The pressure groups were not formed randomly, but more often than not relied on alliances founded on kinship, intermarriage or ritual. Such a group needed a leader – an individual who took the initiative and had the means of attracting like-minded malcontents. Participation in political contention was a major risk, which the participants acknowledged and accepted. Therefore, the links between leader and associates had to rely on discretion, trust and mutual loyalty (in some cases sealed by a binding oath).

Some expressions of violence were considered *legitimate* and, as such, were tolerated by society; however, excessive violence – i.e. *non-legitimate* violence – was denounced and penalized. Violence against the ruling prince, irrespective of the causes, was not condoned and, when it happened, had to be justified and defended in the eyes of contemporaries and posterity alike through a discourse which presented the slain monarch as having departed from the model of the ideal sovereign and as having failed to fulfil his duties to the subjects. A prince's assassination was a way of eliminating an unjust tyrant, thereby also removing the principles, norms and values he promoted. Even though most sources do not indicate the deeper causes of contention, it is likely that rather than being random acts of insubordination, such movements were the outcome of real, serious and deep-seated grievances, with solid ideological foundations.

***

Ștefan S. GOROVEI, *Trei boieri moldoveni din veacul al XVII-lea. Note genealogice și heraldice/ Trois boyards moldaves du XVIIe siècle. Notes généalogiques et héraldiques/ Three Moldavian boyars from the 17th century. Genealogic and Heraldic Notes*, p. 203-232

Textul publicat reunește trei conferințe prezentate de către autor între anii 2000 și 2016 în cadrul reuniunilor filialei de la Iași a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române. Aceste note genealogice și heraldice se referă la trei personaje care în Moldova au deținut aceeași dregătorie în timpul domniei lui Vasile Lupul (1634-1653): au ocupat demnitatea de mare logofăt al țării (*logotheta magnus, supremus cancellarius*): Ionașco Ghenghea (1634), Gavrilaş Mateiaș (1636-1643, 1650-1651) și Toderașco Ianovici (1643-1650). În ciuda statutului lor special, care i-a plasat în apropierea tronului, personalitatea lor nu a atras prea multă atenție din partea istoricilor medievști români și, în consecință, nici unul dintre ei nu a beneficiat de un studiu monografic. Informațiile adunate aici contribuie într-o anumită măsură la o mai bună cunoaștere a acestor personalități; ele au în vedere: familia lui Ghenghea (al cărui tată a fost condamnat la moartea în circumstanțe necunoscute), rudele și strămoșii lui Mățiaș (adeseori considerat un *homo novus*) și stema lui Ianovici (vulturul cu două capete, probabil, augmentat de Vulturul Alb al Poloniei).

*

Le texte publié ci-dessus réunit trois communications présentées par l'auteur entre 2000 et 2016 dans les réunions de la section de Jassy (Iași) de la Commission d'Héraldique, de Généalogie et de Sigillographie de l'Académie Roumaine. Ces notes généalogiques et héraldiques portent sur trois personnages qui ont rempli, en Moldavie, la même charge pendant le règne du prince Basile le Loup (Vasile Lupu, 1634–1653); ils ont détenu la dignité de grand chancelier du pays (*logotheta magnus, supremus cancellarius*): Ionașco Ghenghea (1634), Gavrilaş Mateiaș (1636–1643, 1650–1651) et Toderașco Ianovici (1643–1650). En dépit de leur haute situation, qui les plaçait dans l'entourage immédiat du trône, leurs personnalités n'ont pas trop retenu l'attention des historiens médiévistes roumains et, par conséquent, on ne possède pour aucun d'entre eux ni même une étude monographique. Les notes réunies ici apportent quelques menues contributions destinées à mieux connaître ces personnalités; elles portent sur: la famille de Ghenghea (dont le père subit la peine de mort dans des circonstances inconnues), les parentés et les ancêtres de Mățiaș (considéré souvent un *homo novus*) et les armoiries de Ianovici (l'aigle bicéphale probablement augmentée par l'Aigle Blanche de Pologne).

***

Mariana LAZĂR, *Un ginere cantacuzin și descendenții lui: marele paharnic Barbu Urdăreanu. Considerații istorice și genealogice/ Un gendre de la famille Cantacuzène et ses descendants: le grand échanton Barbu Urdăreanu. Considérations historiques et généalogiques/ A Cantacuzino son in law and his offspring: the great cupbearer Barbu Urdăreanu. Some historical and genealogical reflections*, p. 233-269

„Istoriile particulare”, componente ale istoriei sociale, sunt relevante pentru surprinderea raportului omului cu timpul său istoric, a modului cum a influențat sau a fost influențat de deciziile grupului căreia îi aparținea sau ale puterii politice, dar și de evenimentele majore care s-au petrecut în timpul vieții sale; ele sunt, totodată, relevante pentru universul său social și mental. În studiul prezent propunem „reconstituirea”, atât cât documentele o permit, a vieții și carierei marelui paharnic Barbu Urdăreanu și a soției sale, Elina, fiica domnului Șerban Cantacuzino, precum și a descendenților lor, din această familie și din familia ginereului, marele ban Șerban Năsturel, de-a lungul a trei secole (XVII-XIX).

Aceste familii au făcut parte din elita românească a epocii prin origine și statut social, au trăit în interiorul unor grupuri mai mult sau mai puțin extinse, bazate pe relații complexe, de rudenie, de alianțe matrimoniale și înrudiri „spirituale”, sau pe afinități politice. Fiecare dintre cele șase generații a avut în vedere menținerea acestui statut social, prin anumite strategii sociale și matrimoniale. În conjuncturi politice nu tocmai favorabile, unii dintre ei au reușit să avanseze în ierarhia politică, obținând funcții importante în divanul domnesc; în acest mod au consolidat nu doar poziția, ci și averea familiei. Iar la finalul vieții și-au împărțit averea, moștenită de la părinți sau dobândită în timp, între neam și Biserică, pentru „pomenirea și iertarea păcatelor”. Semnificativ pentru mentalitatea noii epoci în care trăia, în lipsa urmașilor direcți, ultimul dintre ei, generalul Constantin Năsturel-Herescu, a destinat o parte semnificativă a averii sale unor scopuri filantropice și culturale.

*

The biographical case studies are a useful tool for social history, providing insights into people's relationship with their historical time and into the intricate correlation between agency and socio-political structures. They are also relevant for capturing the historical collective turning points and their socially and culturally constructed universe. The present study aims at the „reconstruction”, as far as the sources allow it, of the life and career of the great cupbearer (*paharnic*) Barbu Urdăreanu and of his wife, Elina, prince Șerban Cantacuzino's daughter. The article also follows their descendants' destinies throughout six generations, covering more than three centuries, from the 17th to the 19th.

These families belonged, by origins and social status, to the Romanian elite of their time; they lived in more or less extensive groups, linked by complex kinship relations, based on matrimonial alliances, „spiritual” affinities and

political affiliations. Each of the six generations strived to preserve the status of the family, deploying an array of social and matrimonial strategies. When the political circumstances were favourable, some members of the family managed to reach important positions in the reigning council. In this way, they not only strengthened their own social status, but they also added to their family's wealth. At the end of their lives, they partitioned their wealth between their family and the Church, donating for the „commemoration and forgiveness of sins”. Significantly for the mind-set of an emerging new era, the last descendent of the family, General Constantin Năsturel-Herescu, left a large part of his wealth to be used for philanthropic and cultural projects.

***

Ioan-Aurel POP, Alexandru SIMON, *Reaparitia pontificală a Daciei Romane din răsăritul Europei (1453-1462)/ Réapparition pontificale de la Dacie Romaine de l'Est de l'Europe (1453-1462)/ The Pontifical re-emergence of Roman Dacia in Eastern Europe (1453-1462)*, p. 271-294

La începutul lunii martie 1462, în detaliata sa „mărturisire” făcută ambasadorului milanez la Roma, Otto de Carretto, papa Pius s-a referit la Matia Corvin cu titlul de *Re de Ungaria, de Dacia* etc., un titlu care – potrivit papei – fusese asumat chiar de fiul răposatului atlet al Creștinătății, Iancu de Hunedoara. În acea vreme, formula de *regat al Daciei* era îndeobște folosită în latină pentru regatul Danemarcei. Cu toate acestea, imediat după cucerirea otomană a Constantinopolului (29 mai 1453), atât înainte, cât și după ce vestea cuceririi orașului lui Constantin a ajuns în Italia, Enea Silvio Piccolomini, episcop de Siena și viitorul papă Pius al II-lea, i-a scris papei Nicolae al V-lea (pe 19 iunie și pe 12 iulie) că denumirea de *Dacia* nu ar trebui să mai fie folosită pentru a desemna regatul din nordul Germaniei, ci pentru Dacia romană de la Dunăre, care avea Transilvania drept coroană. Niccolò Lisci, protejatul lui Piccolomini și proto-notarul lui Ladislau al V-lea Postumul, regele Ungariei și al Boemiei, a luat-o înaintea viitorului Pius al II-lea, atunci când i-a raportat despre decapitarea lui Ulrich de Cilly de către Ladislau de Hunedoara, fratele mai vârstnic al lui Matia. El i-a scris lui Piccolomini după ce a pătruns în Dacia, de la Cuvin/Keve (21 noiembrie 1456). Aproximativ la un an după aceea, într-un proiect cruciat anonim păstrat în Toledo, sunt amintiți *dacii* – la poarta dintre statele Europei Centrale și cele care încă supraviețuiau în Balcani – printre forțele cruciadei care avea să i se opună lui Mehmed al II-lea. Merită amintit că proiectul a fost transcris la începutul anului 1458, înainte ca vestea morții lui Ladislau al V-lea și a înscăunării lui Matia ca rege al Ungariei să fi ajuns în peninsula iberică. Această cronologie sugerează faptul că denumirile de *Dacia* și de *daci*, utilizate drept concepte politice, erau în uz încă înainte de ascensiunea lui Matia la tronul regal și, posibil, încă din ajunul căderii Bizanțului. Opoziția înverșunată a filo-bizantinului Francesco Filelfo, asociatul apropiat al cardinalului Bessarion, față de orice formă de Dacie răsăriteană, sugerează faptul că rădăcinile planului dacic (cărui Filelfo i se opunea în 1475) erau

mult mai adânci și se găseau în strânsă legătură cu rădăcinile romane ale românilor (în opoziție cu aceasta, Filelfo susținea o succesiune etnică getică-gotică-română).

*

In early March 1462, in his lengthily „confession” to the Milanese ambassador in Rome, Otto de Carretto, Pope Pius II acknowledged Matthias Corvinus, as *Re de Ungaria, de Dacia etc.*, a title that – according to the pope – the son of the late *athlete of Christendom*, John Hunyadi, had taken-on himself. At that time, the *Kingdom of Dacia* was commonly used in Latin for the *Kingdom of Denmark*. However, immediately after the Ottoman conquest of Constantinople (May 29, 1462), both prior and after news of the conquest of the City of Constantine reached Italy, future Pope Pius II, at that time, Enea Silvio Piccolomini, bishop of Siena, had written to Pope Nicholas V (June 19 and July 12) that *Dacia* should not be used anymore as a designation for the kingdom north of *Germany* and instead should be employed for the lands of the ancient Roman province in the East, lands that had Transylvania as their *crown*. Niccolò Lisci, Piccolomini's trustee and proto-notary to Ladislas V of Habsburg (the Posthumous), King of Hungary and Bohemia, „took the lead” of the future Pius II, when writing about the beheading of Ulrich von Cilly by Ladislas Hunyadi, Matthias' elder brother. He wrote to Piccolomini after entering Dacia, from Cuvin/ Keve (November 21, 1456). Within roughly a year's time, in an well-drafted, but anonymous, project preserved in Toledo, *Dacians* were listed – at the gateway between the states of Central Europe and those still extant in the Balkans – among the crusader forces that had to challenge Mehmed II. Noteworthy enough, the project was transcribed in early 1458, before news of Ladislas V's death and Matthias' enthronement as king of Hungary reached the Iberian Peninsula, suggesting that Dacia and the Dacians as political concepts were operational before Matthias' rise to royal power and possibly already on the eve of the fall of Byzantium. The staunch opposition of philo-Byzantine, Francesco Filelfo, Cardinal Bessarion's close associate, to „any form” of *Dacia* in the East suggests that the roots of the recurring Dacian political issue (Filelfo voiced his opposition in 1475) went much deeper and stood in direct connection to the increasingly popular Roman roots of the Wallachians, aka Dacians (in contrast, Filelfo advocated a *Getic-Gothic-Wallachian* „ethnic sequence”).

***

Laurențiu RĂDVAN, Mihai Anatolii CIOBANU, *Noi contribuții privind cele mai vechi planuri ale Iașilor (1739)/ Nouvelles contributions concernant le plus anciens plans de la ville de Iasi (1739)/ New contributions to the oldest plans of Iasi (1739)*, p. 295-314

În 2017 am publicat în paginile acestei reviste un studiu în care anunțăm descoperirea copiei unui plan al fortificațiilor proiectate de ruși cu prilejul ocupării Iașului din septembrie 1730. Copia se găsea într-un tratat de inginerie militară

publicat în Rusia în 1866. Ne exprimam atunci speranța că, la un moment dat, vom reuși să identificăm originalul în arhivele rusești. Din fericire, l-am găsit mai repede decât anticipam în Arhiva Militar-Istorică din Moscova, în inventarul fondului 846. Planul original al fortificațiilor este mult mai exact, cuprinzând și o legendă extinsă, în care sunt consemnate locul și data elaborării („în tabăra de la Prut, septembrie 21, anul 1739”). La finalul planului se găsește semnătura autografă a mareșalului de câmp Burkhard Christoph von Münnich, comandantul armatei imperiale rusești. Mai mult, în fondul 349 al aceleași arhive se găsesc și alte copii sau versiuni ale planului de fortificare a capitalei Moldovei, inclusiv unul cu explicații în limba germană, o confirmare indirectă a faptului că printre topograful din armata rusă se numărau și câțiva de origine germană.

De încă și mai mare importanță este descoperirea unei copii a planului original al Iașiului din 1739, cel mai vechi plan cunoscut al orașului. Planul cuprinde informații privind stadiul lucrărilor de fortificare, situația curții domnești și a palatului de la Frumoasa, prezența lacurilor în jurul orașului, podurile, etc. Foarte prețioase sunt informațiile cu privire la bisericile și mănăstirile din oraș, inclusiv cu privire la cele despre care se credea că au fost ctitorite după 1739. Legenda planului este foarte bogată, cuprinzând nu mai puțin de 35 de litere explicative. Autorul planului este inginerul Jakov Mordvinov, care în acea vreme deținea gradul de locotenent colonel (*podpolcovnic*), însărcinat de von Münnich cu mai multe lucrări de inginerie militară pe perioada războiului.

*

In 2017, we published a study in the pages of this journal announcing the discovery of a copy of a plan of fortifications planned by the Russians in Iași on the occasion of the occupation of September 1739. The copy was in a military engineering treaty published in Russia in 1866 and we expressed our hope that, at some point, we will identify the original in the Russian archives. We discovered it earlier than we anticipated at the Military-Historical Archive in Moscow, in the fund no. 846. The original plan of the fortifications is much more precise and includes an extensive legend, with the place and date of issuance being noted („in the Prut camp, September 21, year 1739”), the document having at the end the original signature of Field Marshal Burkhard Christoph von Münnich, commander of the Russian Imperial Army. Moreover, in fund 349 there are other copies or versions of the plan to fortify the capital of Moldavia, including one with explanations in German, an indirect confirmation that among the topographers in the Russian army there were some of German origin.

Of even greater importance is the discovery of a copy of the original plan of Iași from 1739, the oldest known plan of this city. The plan includes information on the stage of fortification works, the situation of the princely residence and the palace at Frumoasa, the presence of lakes around the city, bridges, etc. Precious are the data on the churches and monasteries in the city, including churches claimed to be newer than 1739. The legend is very rich, containing no less than 35 explanatory points. The author of the plans is the

engineer Jakov Mordvinov, who at that time held the rank of lieutenant colonel (*podpolcovic*) and who was commissioned by von Münnich with several works of military engineering during the war.

***

Alexandru-Florin PLATON, *O scrisoare inedită, din 1811, despre Iași și locuitorii săi/ Une lettre inédite de 1811, sur la ville de Iasi et ses habitants/ An unpublished letter from 1811 about the city of Iași and its inhabitants*, p. 315-336

Autorul scrisorii este Léonard Revilliod, un elvețian originar din Geneva, stabilit din 1809 la Odessa, oraș în apropiere de care a întemeiat în 1811, împreună cu un asociat, un stabiliment agricol. Pe parcursul verii anului 1811 (de pe 14 iulie până pe 2 septembrie și de pe 14 septembrie până pe 25 octombrie), Revilliod a întreprins două călătorii în Moldova pentru a cumpăra oile necesare crescătoriei sale, urmărind înmulțirea exemplarelor prin încrucișări repetate.

Începând cu 16 iulie, Revilliod se găsea la Iași, capitala Moldovei, unde avea să rămână vreme de trei săptămâni, până pe 8 august. În acest răstimp, Revilliod a vizitat orașul, a stabilit legături de afaceri și a observat moravurile locuitorilor. El și-a notat ceea ce a făcut și a văzut într-un jurnal și, într-o manieră mai detaliată, într-o scrisoare pe care a trimis-o mamei sale, la Geneva, pe 5/17 august 1811. Editată în anexă, scrisoarea este importantă nu doar datorită informațiilor pe care le conține (confirmate și de alte mărturii de epocă), ci mai ales prin calitatea spontaneității, a observației imediate și nemijlocite a realității, ceea ce dă o savoare deosebită relatării sale.

*

L'auteur de la lettre est Léonard Revilliod, un Suisse originaire de Genève, établi depuis 1809 à Odessa, ville non loin de laquelle il avait fondé en 1811 un établissement agricole avec un associé. Pendant l'été de 1811 (du 14 juillet à 2 septembre et de 14 septembre à 25 octobre) Revilliod fait deux voyages en Moldavie, pour acheter une quantité de moutons nécessaires à son établissement, dont le but était de multiplier les exemplaires par des croisements répétés.

A partir de 16 juillet, Revilliod se trouve à Iasi, capitale de la Moldavie, où il fait un séjour de plus de trois semaines (jusqu'au 8 août), pendant lequel il connaît la ville, noue des contacts avec certains natifs du lieu et observe les mœurs des habitants. Il raconte tout ce qu'il fait et voit dans un journal, mais, de façon plus détaillée, dans une lettre qu'il envoie à sa mère, à Genève, le 5/17 août 1811. Publiée en annexe, cette lettre est significative non seulement par les informations qu'elle contient (confirmées par d'autres témoignages de l'époque), mais, plus encore, par l'immédiateté et la spontanéité des observations de l'auteur, ce qui ajoute une saveur toute particulière à son contenu.